

УДК 343.119

ПІДСТАВИ Й ПОРЯДОК СКОРОЧЕНОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Дмитро ВЕЛИКОДНИЙ,
здобувач
Національної академії прокуратури України

SUMMARY

In this article provides a detailed analysis of the rules governing short trial in the criminal process Ukraine and the scientific literature on the subject. The author establish positive and negative aspects of this process. Proposed and reasonable ways to improve shortened trial in domestic proceedings.

Key words: criminal procedure, short trial, principles of justice, simplified proceedings, research evidence, participants proceedings.

АНОТАЦІЯ

У статті детально проаналізовано норми, що регламентують скорочений судовий розгляд у кримінальному процесі України, та наукову літературу з цієї теми. Усебічно розкрито позитивні й негативні аспекти вказаної процедури. Запропоновано та обґрунтовано шляхи вдосконалення скороченого судового розгляду у вітчизняному судочинстві.

Ключові слова: кримінальний процес, скорочений судовий розгляд, засади судочинства, спрощене провадження, дослідження доказів, учасники судочинства.

Постановка проблеми. Усе більшого значення в наш час набуває процес реформування кримінального процесуального законодавства України в напрямі його гуманізації й мінімізації витрат часу та ресурсів. У цьому контексті великої ваги набуває розуміння підстав і порядку скороченого судового розгляду в кримінальному процесі України, адже ефективне реформування цієї сфери є можливим тільки через застосування науково обґрунтованих висновків учених, що повинні ґрунтуватись на дослідженні юридичної практики.

Судовий розгляд є центральною стадією судочинства, а скорочені судові провадження – не є винятковою процедурою, а тільки особливою формою, що може застосовуватись з метою економії часу й зусиль. Ретельна законодавча регламентація підстав і порядку скороченого кримінального провадження є позитивним кроком у вдосконаленні кримінального процесуального законодавства України та потребує належного, усебічного вивчення.

Актуальність теми. Питання скороченого судового розгляду вивчали Г.В. Власова, І.В. Гловюк, О.В. Єні, О.Б. Загурський, Н.С. Карпов, В.Я. Корсун, Л.М. Лобойко, Ю.Л. Лопанчук, В.О. Попелюшко, Л.Д. Удалова, А.В. Форостяний, В.В. Шумов та інші. І хоча більшість із них досліджували процедуру спрощеного судового розгляду за Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 р., ч. 3 ст. 349 чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) не містить суттєвих відмінностей від попередньої регламентації такої процедури. Отже, думки зазначених науковців залишаються актуальними й можуть бути використані при вдосконаленні сучасного кримінального судочинства. Водночас необхідно з'ясувати всі аспекти процедури скороченого судового розгляду в кримінальному процесі України з огляду на потреби юридичної практики та процесу реформування законодавства в цій сфері.

Метою статті є дослідження процедури скороченого судового розгляду, виявлення проблемних аспектів і пошук шляхів удосконалення кримінального провадження в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя», якщо конституційні й правові традиції допускають це, то має бути введена процедура «заява підсудного про визнання провини», за якої від обвинуваченого потрібна явка в суд на ранній стадії правосуддя, щоб заявити в суді публічно про те, що він приймає чи відкидає звинувачення проти себе, або мають бути введені подібні процедури. У таких випадках суд першої інстанції повинен бути в змозі вирішувати, чи обійтись без усього процесу розслідування або його частини та негайно перейти до розгляду особи правопорушника, винесення вироку й по можливості вирішення питання про компенсацію [1].

На реалізацію цього положення Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001 р. № 2533-III [2], зокрема змінами до ст. 299 і доповненням КПК України ст. 301-1, було запроваджено спрощений порядок центрального етапу судового розгляду кримінальних справ – судового слідства в Україні (за КПК України 1960 р.).

Під час реформування кримінального судочинства України у 2012 р. законодавець у ч. 3 ст. 349 чинного КПК України закріпив, що суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих фактичних обставин, які ніким не оспоруються. Крім того, суд з'ясує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що в такому разі вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку [3, с. 191]. За наявності зазначених у цій нормі умов суд має право прийняти рішення про проведення спрощеного судового розгляду, який майже нічим не відрізняється від форми, запропонованої ще у 2001 р.

З аналізу ст. 349 чинного КПК України можна виділити такі умови для проведення скороченого судового розгляду

ду: 1) відсутність заперечень учасників судового розгляду щодо застосування спрощеної процедури; 2) погодження сторін із фактичними обставинами справи; 3) добровільність та істинність їхніх позицій; 4) переконаність суду в правильності розуміння сторонами обставин, що не оспорується, і позбавлення права на апеляційне оскарження.

Відсутність заперечень варто тлумачити як погодження сторін судового розгляду із недоцільністю дослідження доказів у провадженні через те, що ніхто не оспорує ці факти. Визнання фактичних обставин істинними означає сприйняття їх такими, що відповідають реальній дійсності й достатніми для доведення винуватості обвинуваченого. Суд зобов'язаний перевірити добровільність та істинність позицій сторін, які виявляються в особистісному волевиявленні на основі внутрішнього переконання й відсутності психічного або фізичного впливу на учасників судового процесу, а також розтлумачити наслідки застосування скороченого судового розгляду. Ці умови є обов'язковими, їх недотримання робить проведення скороченого судового розгляду незаконним.

Відповідно до ст. 301-1 КПК 1960 р., якщо в порядку ч. 3 ст. 299 цього Кодексу суд обмежив дослідження фактичних обставин справи допитом підсудного, він після допиту останнього виконує вимоги ст. 317 цього Кодексу й переходить до судових дебатів [2]. Тим самим закон надає можливість забезпечити обвинуваченому додаткову можливість реалізувати свої права (наприклад, заявити що він діє всупереч своїй волі та під тиском уповноважених осіб органів досудового розслідування чи прокуратури). У чинному КПК України, відповідно до загального порядку судового розгляду, вказано про обов'язковість проведення судових дебатів перед прийняттям рішення про винуватість чи невинуватість особи. Проте в межах скороченого судового розгляду як особливої форми кримінального провадження це положення не відображено. А це можна вважати порушенням законодавчої техніки в контексті неякісного й неповного врегулювання особливої форми кримінального судочинства, якою є скорочений судовий розгляд. Усе це може призвести до двоякого тлумачення зазначених положень і допущення процесуальних помилок на практиці.

Зокрема, Ю.Л. Лопанчук пише, що суд має право прийняти рішення про скорочення судового розгляду за рахунок відмови від дослідження доказів по справі повністю або про їх дослідження лише в певному, узгодженому зі сторонами обсязі. При цьому закон наділяє суд правом скорочення судового розгляду й надає йому можливість у кожному конкретному випадку діяти на власний розсуд, тобто це є його дискреційним повноваженням. Тому спрощення розгляду кримінальних справ залежить як від позиції сторін, так і від розсуду суду. На думку автора, з якою важко не погодитись, скорочення судового слідства відбувається з метою процесуальної економії, яка полягає в меншому витраченні процесуальних засобів і часу на розгляд та вирішення окремо взятої кримінальної справи, у здійсненні правосуддя за згодою сторін у більш короткий термін. Побічно це позначається на завантаженості судів [4].

Ведучи мову про позитивні аспекти скороченого судового розгляду, деякі вчені зазначають, що мета встановлення такої процедури – прискорення кримінального провадження, вирішення його завдань при одночасній процесуальній і ресурсній економії [5, с. 551]. На думку Т.М. Марітчака, застосовуючи такий порядок розгляду, судді не тільки скоротять свій час, а й зменшать навантаження на суддів апеляційної та касаційної інстанцій: «... якщо ж

враховувати, що в 80–90% кримінальних справ ідеться про інкримінування статей, санкцією яких передбачено покарання до двох років позбавлення волі чи альтернативне покарання, то стає очевидною ефективність застосування положення ст. 299 КПК (1960 року) на практиці» [6, с. 40].

У ч. 3 ст. 349 КПК України, що за змістом аналогічна ч. 3 ст. 299 КПК 1960 р., не врегульоване питання про обмеження проведення спрощеного судового розгляду. На цю обставину звертали увагу науковці, пропонуючи визначити коло кримінальних справ, у яких такий розгляд не може проводитися.

На думку вчених, скорочений розгляд недоцільно застосовувати: 1) у справах щодо неповнолітніх підсудних та осіб, які через свої фізичні й психічні вади, похилий вік повною мірою не можуть реалізувати своє право на захист від обвинувачення; 2) якщо санкція передбачає покарання у вигляді довічного ув'язнення; 3) у справах, у яких матеріали щодо однієї або кількох осіб, котрі заперечують свою вину, виділені в окреме провадження; 4) у справах, матеріали досудового слідства яких містять дані про можливе застосування до підозрюваних, обвинувачених чи підсудних заходів впливу [7, с. 68].

В.В. Шумов висловив пропозицію передбачити у КПК України перелік обставин, що унеможливають застосування спрощеної форми судового розгляду, до яких належать такі: 1) коли підсудні є неповнолітніми, або мають психічні чи фізичні вади, або не володіють мовою судочинства; 2) за відсутності в судовому засіданні потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їхньої письмової згоди на розгляд справи у спрощеному порядку; 3) коли один зі співучасників визнає себе винним у вчиненні злочину, а інші – винними себе не визнають або оспорюють цивільний позов; 4) коли підсудний відмовляється від давання показань по суті висунутого обвинувачення [8, с. 11].

На думку Г.В. Власової, В.Я. Корсуна та Л.Д. Удалової, потрібно заборонити проведення спрощеного судового розгляду: 1) у разі обвинувачення особи в учиненні тяжких та особливо тяжких злочинів; 2) у справах, у яких матеріали щодо однієї або кількох осіб, котрі заперечують свою вину, виділені в окреме провадження; 3) у справах щодо неповнолітніх підсудних та осіб, які через свої фізичні вади не можуть повною мірою реалізувати свої права; 4) у всіх випадках, коли в суду виникає сумнів у тому, що позиція обвинуваченого є добровільною й істинною [9, с. 235; 10, с. 56–57].

Л.В. Сокира зазначає, що є «... невинуватим застосування скороченого порядку слідства (незважаючи на згоду учасників судового розгляду), якщо в матеріалах справи є докази, які ставлять під сумнів кваліфікацію діяння підсудного, правильність встановлення обставин, що підлягають доведенню, та якщо в справі є докази, здобуті незаконним шляхом» [11, с. 76].

Отже, можна говорити про можливість певного вдосконалення вітчизняної процедури спрощеного судового розгляду, а саме: 1) закріплення випадків, за наявності яких застосування спрощеного судового розгляду є неприпустимим; 2) закріплення обов'язкового допиту обвинуваченого (якщо він не відмовляється від такого) із подальшим проведенням судових дебатів, що має відобразитися в усіх засобах фіксування ходу судового засідання.

Варто зазначити, що свого часу В.О. Попелюшко наголошував на тому, що спрощена «форма правосуддя практично виключає такий його компонент, як доказування дійсних фактичних обставин справи, оскільки вирок (зрозуміло, обвинувальний) тут ґрунтується лише на одному

«голому» визнанні підсудним своєї вини. Звідси, якщо суд обмежується дослідженням доказів у неповному їх обсязі, він, по-перше, проявляє необ'єктивність та неупередженість (а об'єктивність і неупередженість судді є головними умовами справедливого процесу), а по-друге, відступає від такого наріжного принципу демократичного правосуддя, як презумпція невинуватості ...» [12, с. 247].

У сучасних дослідженнях спрощеного судового розгляду заслуговує на увагу думка А.В. Форостяного, яка полягає в тому, що необхідно взагалі виключити ч. 3 зі ст. 349 КПК України. Ця пропозиція обґрунтовується тим, що під час проведення спрощеного судового розгляду обмежуються деякі засади кримінального провадження: презумпція невинуватості й доведення вини, безпосередність дослідження доказів, змагальність сторін, незалежність суддів [13, с. 65].

На підтвердження своєї позиції А.В. Форостяний зазначає, що положення ч. 3 ст. 349 КПК України щодо визнання судом недоцільності дослідження доказів, які ніким не оспорюються, вступає в суперечність із ч. 1 ст. 62 Конституції України, ч. 1 ст. 17 цього Кодексу, згідно з якими особа вважається невинуватою в учиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню доти, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав чинності. Отже, тільки за умови доведення вини особа може бути визнана винною в учиненні злочину. Положення ч. 3 ст. 349 КПК України також не узгоджується із такою засадою кримінального провадження, визначеною ч. 1 ст. 23 цього Кодексу, як безпосередність дослідження доказів. Тільки в результаті безпосереднього дослідження доказів з'ясовується їхнє джерело, перевіряється їхня належність, допустимість, достовірність і достатність для сформування внутрішнього переконання суду в наявності чи відсутності обставин предмета доказування [13, с. 66].

Аналогічної думки дотримуються В.М. Тертишник та О.І. Тертишник, які відмічають, що ч. 3 ст. 349 КПК України суперечить:

- принципу презумпції невинуватості, закріпленому в ст. 62 Конституції України;

- ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якої кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження й вирок були переглянуті вищою за ієрархією судовою інстанцією згідно із законом;

- ч. 5 ст. 365 КПК України, де вказано, що учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні;

- ч. 4 ст. 95 КПК України, згідно з якою суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання;

- ч. 3 ст. 370 КПК України, де визначено, що обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, підтвердженими доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 цього Кодексу [14, с. 22].

Досліджуючи порядок проведення спрощеного судового розгляду, Т.В. Корчева зазначала, що відмова від дослідження доказів, які представлені досудовим розслідуванням і не оспорюються підсудним, якщо ним визнано вину, порушує принцип презумпції невинуватості, відповідно до якого особа вважається невинуватою в учиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним

вироком суду [15, с. 155]. Крім того, науковець стверджувала, що спрощення проведення судового слідства, яке застосовується під час визнання підсудним своєї вини, «завдає шкоди принципу безпосередності, як і іншим принципам кримінального судочинства – принципу змагальності сторін, принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист та іншим принципам» [15, с. 148].

Під час проведення спрощеного судового розгляду суд безпосередньо не досліджує докази, зібрані уповноваженими особами органів досудового розслідування. Ці докази вважаються такими, що є належними, допустимими й достовірними, оскільки учасники судового провадження не наполягають на їхній перевірці. А це прямо суперечить нормам КПК України та здоровому глузду.

Також побутує думка, що суд має обґрунтовувати вирок лише тими доказами, які були розглянуті в судовому засіданні, й оцінює їх за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їхній сукупності, керуючись законом [16, с. 176]. А спрощений судовий розгляд виключає застосування такого порядку.

Л.М. Лобойко відзначає, що «спрощення у провадженні судового слідства, яке полягає в обмеженні дослідження доказів у справі, у кримінальному процесі змішаної форми за умов, коли Україна лише буде правовою державою, призведе до загрози наближення форми процесу не до змагальної, а навпаки, до інквізиційної, за якої суд може перетворитися на «штампувальника» обвинувачень, висунутих органами досудового слідства і прокуратури» [17, с. 250].

Цікавою вбачається позиція Д.О. Захарова, котрий стверджує, що редакція цієї норми дає змогу говорити про ініціативу суду щодо виключення з предмета судового спору певних обставин. На його думку, «досить проблематично прийти до висновку про однозначну доведеність певних обставин, не вивчивши жодного доказу, оскільки на момент реалізації повноважень, передбачених ч. 3 ст. 349 КПК України, суд у своєму розпорядженні має тільки реєстр матеріалів, не маючи даних про їхній зміст» [18, с. 152–153].

Висновки. Аналіз законодавства України свідчить про наявність конкретної проблеми, яка потребує негайного вирішення. Позиція суду щодо можливості застосування спрощеного судового розгляду чи недопущення такої наділяє суд ознаками посередника, а згодом і учасника такої угоди та порушує принцип незалежності суду, його ролі як неупередженого арбітра судового процесу. Її сутність полягає в тому, що скорочений судовий розгляд як особлива форма кримінального судочинства має бути приведений відповідно до засад кримінального провадження, вимог сучасної законодавчої техніки, а також адаптований до умов застосування на практиці. Це може бути досягнуто шляхом унесення змін до КПК України, у яких доцільно передбачити випадки недопущення застосування скороченого судового розгляду та закріпити повну, детальну форму його застосування.

Список використаної літератури:

1. Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17.09.1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_339.
2. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21.06.2001 р. № 2533-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2533-14>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство станом на 20 лист. 2012 р. – К. : ПАЛИВО-ДА А.В., 2012. – 382 с.
4. Лопанчук Ю.Л. Скорочена процедура судового слідства за чинним КПК України: суть, мета та умови застосування / Ю.Л. Лопанчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eprints.oa.edu.ua/755/1/Lopanchuk.pdf>.
5. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
6. Марітчак Т.М. Проблеми визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню / Т.М. Марітчак // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №5. – С. 39–44.
7. Щолкін В. Визнання вини підсудним як спосіб спрощення кримінального процесу: «за» і «проти» / В. Щолкін, О. Стулов // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1. – С. 66–69.
8. Шумов В.В. Вирок суду при спрощеній формі судового розгляду кримінальної справи : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.В. Шумов. – Х., 2011. – 184 с.
9. Власова Г.П. Можливість застосування спрощеного провадження на досудовій та судовій стадіях кримінального процесу України / Г.П. Власова // Наук. вісник Нац. ун-ту ДПС України. Секція «Економіка, право». – 2011. – № 4. – С. 234–239.
10. Удалова Л.Д. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : [монографія] / Л.Д. Удалова, В.Я. Корсун. – К. : Скіф, 2012. – 168 с.
11. Сокира Л. Спрощений порядок розгляду кримінальних справ / Л. Сокира // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 9. – С. 74–77.
12. Попелюшко В.О. Ще раз про спрощену процедуру правосуддя / В.О. Попелюшко // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 квітня 2002 р.). – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 246–248.
13. Форостяний А.В. Проведення спрощеного судового розгляду за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / А.В. Форостяний // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 64–68.
14. Тертишник В.М. Проблеми кримінального процесу сьогодення / В.М. Тертишник, О.І. Тертишник // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції : матеріали укр.-польськ. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листопада 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 20–23.
15. Корчева Т.В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції / Т.В. Корчева. – Х. : Видавець ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – 200 с.
16. Шаренко С. Проблеми скороченого судового розгляду кримінальної справи / С. Шаренко // Вісник Акад. прав. наук України. – 2005. – № 1. – С. 175–181.
17. Лобойко Л.М. Допустимість спрощення порядку судового розгляду справи у кримінальному процесі змішаної форми / Л.М. Лобойко // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 квітня 2002 р.). – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 248–250.
18. Захаров Д.О. Повноваження суду у сфері доказування за новим КПК України / Д.О. Захаров // Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 грудня 2012 р., м. Київ). – Х. : Видавець Строков Д.В., 2013. – С. 151–154.